

KAPITTEL 3

God og dårlig henvisningsskikk i forskning

*Ragnvald Kalleberg, Professor emeritus ved
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,
Universitetet i Oslo*

Abstract

Good and bad referencing practice in science

The subject matter of the article is referencing in science. It is distinguished between good, questionable and reprehensible referencing. The first part is descriptive, focused on the identification, definition and documentation of plagiarism. The second part is normative, focused on the norms and values used when evaluating referencing behavior. Three typologies of norms (Merton, Tranøy, Habermas) are presented, compared and discussed. They are institutional norms, internal to the institution of science, most adequately identified as institutional imperatives in well functioning scientific communities. In the third part, six norms for evaluating referencing are discussed: honesty, originality, communism, criticizability, humility and trust. Plagiarism is not only a violation of the norm of honesty, but also of the others. In the last part a constructive research question

is posed: How should research communities encourage good referencing practices? The main, overriding answer is that researchers have to understand that the obligation to good referencing practice and the prohibition of plagiarism, are rational internal scientific requirements. Basic research ethical norms are not external requirements, just based on conventions or the authority of ethicists, editors or institutional leaders.

Innledning

Mitt tema er vitenskapelig henvisningsskikk – god, diskutabel og forkastelig skikk ved henvisning til andres arbeid. God og dårlig henvisningsskikk i forskning viser til empiriske fenomener, til organisert virksomhet i en av de sentrale institusjonene i et moderne samfunn. Som all annen virksomhet i kultur og samfunn kan skikk og uskikk utforskes deskriptivt, forklarende og normativt vurderende.¹ Forkastelig henvisningsskikk, som plagiat, kan dokumenteres, analyseres, sammenlignes, forklares og vurderes med de samme metodene som kultur- og samfunnsvitere ellers bruker. Dokumentasjon og analyse av plagiat foregår innenfor de enkelte fagene, i tverrfaglige vitenskapsstudier og i vitenskapssosiologien, i forskning om forskning.²

Første del av artikkelen er deskriptiv, om definisjon og dokumentasjon av fenomenet plagiat. De to neste er normative. Andre del dreier seg om hva slags normer og verdier vi baserer

1 I kultur- og samfunnsfag kan man stille to typer av legitime forskningsspørsmål: deskriptivt-forklarende og normativt-vurderende. Fire hovedtyper av spørsmål og svar kan antydes med følgende stikkord: dokumentasjon (av faktiske forhold), forklaring (som av likheter og forskjeller, stabilitet og endring), vurdering (av faktiske forhold, positive og negative vurderinger) og anbefaling eller advarsel (som av eller om tiltak eller alternativer). Se Kalleberg (2009, s. 262–266; 2005, kap. 4–7; 2016).

2 Anderson mfl. (2013) gir en god oversikt over nyere forskning om vitenskapelig uredelighet. Om forskning om forskning, se Kalleberg (2005, s. 27–30 og kap. 10).

oss på når vi kritiserer noe som plagiat eller roser noe som god henvisningsskikk. I tredje del tar jeg for meg forskjellige forskningsetiske normer som kan være grunnlag for å vurdere henvisningspraksis. Det er flere normer enn den om redelighet som blir krenket når en forsker plagierer. I siste del stilles et konstruktivt forskningsspørsmål: Hvordan kan fagmiljøer fremme god henvisningsskikk? Anbefalingen er at miljøene må gjøre det klart for seg selv og utenforstående at påbud om god skikk og forbud mot plagiat ikke er påført utenfra. I likhet med metodologiske normer har vi å gjøre med interne, faglig krav.

Hva er plagiat? Hvor stort omfang har problemet?

Generelt kan vi si at å plagiere er å publisere andres tanker, tekster og resultater som om de var ens egne. I Norge har nasjonale forskningsetiske komiteer, sammensatt av fagfolk fra relevante fagområder, utarbeidet forskningsetiske retningslinjer (påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser). Det legges vekt på at plagiering ikke tolereres. I retningslinje 27 fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH 2016) gis følgende definisjon: «Plagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra andre og presentere det som sitt eget uten god henvisning til kildene.» I kultur- og samfunnsfag er tekst ofte viktigere enn i helse-, natur- og teknologifag. Tekstplagiat blir derfor ofte fremhevet. I den samme retningslinjen heter det for eksempel: «Den mest åpenbare formen for plagiat er ren avskrift.»³ Men det er mulig å plagiere fra alle deler av og faser i forskningsprosesser, som fra forskningsopplegg (design), begrepsdannelse, datamateriale, sentrale ideer, noter, litteraturhenvisninger, resultater og publisert tekst. Dermed kan man

3 Se NESH (2016), retningslinje 25 til 27, og NENT (2016), retningslinje 4 og 5.

lage omfattende typologier og for eksempel snakke om idéplagiat, kildeplagiat og tekstplagiat.⁴

I nasjonale og internasjonale forskningsetiske miljøer er det allmenn enighet om denne identifiseringen av det empiriske fenomenet plagiering. Det er også bred enighet om vurderingen av det. Vi har å gjøre med et alvorlig normbrudd. Denne internasjonale enigheten kom eksempelvis til uttrykk i en forskningsetisk konferanse i Singapore i 2010. 340 deltakere fra 51 land sluttet seg til en generell forskningsetisk erklæring. *Singapore Statement on Research Integrity* (WCRI 2010) er den første generelle, globale forskningsetiske uttalelsen for alle fagområder. Her blir plagiering karakterisert som en form for vitenskapelig uredelighet, på linje med fabrikkering av fiktive data og forfalskning av data og metoder – det som internasjonalt omtales som FFP (*fabrication, falsification, plagiarism*) – til forskjell fra diskutabel praksis eller QRP (*questionable research practice*).

Den forskningsetiske kritikken av det å plagiere er i samsvar med forståelsen av plagiat i undervisning, om den nå er utført av studenter eller lærere. Den er også i samsvar med forståelsen av plagiat i andre deler av samfunnet, som i massemedier. Man kan få en bekreftelse av dette ved å slå opp ordet «plagiat» i vanlige ordbøker og leksikon.⁵

Som andre påstander om faktiske forhold må påstander om plagiat og omfang av plagiat underbygges med erfaringsmateriale. Det medfører at man behandler publiserte bøker og artikler som

4 Se Posner (2007) og Weber-Wulff (2014) for nyttige drøftinger av plagiat og plagiering.

5 I løpet av de senere årene har man hatt noen norske saker der universitetslærere har plagiert studentoppgaver. Det mest utbredte fenomenet i undervisning er naturligvis at studenter plagierer foreliggende litteratur og hverandre. Studier fra USA indikerer at problemet der er omfattende. Et normbekreftende eksempel fra mediene var avdekkingen og håndteringen av plagiat i avisen *Dagens Næringsliv*. Se: <http://www.dn.no/etterBors/2015/09/24/2149/Dagens-Nringsliv/plagiatsaken-i-dn>.

empirisk materiale. Et eksempel finner man i publikasjonen *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger* fra 2006 (Rognstad mfl. 2006). Her blir deler av Gyldendals fembindsverk *Historien om Norge* undersøkt. Tilfeller av plagiat blir identifisert, dokumentert og kritisert. Samtidig blir kontrastfenomenet, god skikk, klargjort. Det er de innebygde, operative normene i faktisk god skikk som gjør det mulig både å identifisere og kritisere plagiering.

Noen av de granskede plagiatsakene i forskningssystemet har dukket opp i massemediene og utløst sterke reaksjoner. Den mest omtalte saken internasjonalt fra de siste årene dreier seg om omfattende plagiering i den juridiske doktorgraden til den daværende tyske forsvarsministeren, Karl Guttenberg. Plagiatskandalen førte til at han våren 2011 ble fratatt sin doktorgrad og måtte forlate regjeringen.⁶ I løpet av de siste årene har vi hatt flere plagiatsaker ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler, og i instituttsektoren. Flere av sakene har blitt omtalt i massemediene og i lokale aviser ved institusjonene. *Det nasjonale utvalg for gransking av redelighet i forskning* (Granskingsutvalget) offentliggjorde to granskinger av plagiat i 2012 (se Granskingsutvalget 2012a, 2012b).

Hvor omfattende er problemet med plagiering og andre former for vitenskapelig uredelighet, som fabrikkering av fiktive data? Det er ifølge sakens natur vanskelig å anslå presist. Men flere empiriske studier de senere årene har gitt oss et mer pålitelig bilde av omfanget enn vi hadde for noen få år siden. Disse studiene har særlig blitt utført i USA og har spesielt vært rettet mot de naturvitenskapelige og biomedisinske fagene.⁷ For 25–30 år siden var det ikke uvanlig

6 Se Weber-Wulff (2014) og https://en.wikipedia.org/wiki/Causa_Guttenberg (lest 16. februar 2016).

7 For en nyttig sammenfatning, se Anderson mfl. (2013). En studie av uredelighet og diskutabel skikk blant europeiske økonomer (Necker 2014) indikerer et tilsvarende nivå.

å anta at forekomsten av uredelighet i forskning var minimal, nærmest å regne som et resultat av psykopatologi. Redaktøren av *Science* anslo i 1987 at forekomsten av uredelighet dreide seg om én uredelig forsker blant en million redelige (Koshland 1987). I dag har vi belegg for å hevde at omfanget av uredelighet dessverre ligger på et helt annet nivå. Det ser ut til å dreie seg om at i størrelsesorden en–tre av hundre forskere har utført uredelige handlinger minst en gang.

Det gjenstår mye å dokumentere og analysere på dette feltet. Vi har sikkert å gjøre med betydelige forskjeller i størrelsesorden når det gjelder type uredelighet. Plagiat er langt mer vanlig enn fabrikkering av fiktive data. Det er sikkert store forskjeller mellom land, som mellom Tyskland, Romania, USA og Kina. Og det er forskjeller mellom fag og institusjoner, inklusive forskjeller i studentmiljøer. I en artikkel om plagiat blant studenter ved Oxford University hevdes det for eksempel at det her nærmest ikke forekommer plagiering. Vurderingen synes rimelig gitt tutorsystemet og veilederens rolle ved britiske eliteuniversiteter.⁸ Ved andre universiteter med store studentgrupper, standardisering og anonyme forhold mellom studenter og lærere kan plagiering være et betydelig problem. Vi har ikke bare å gjøre med isolerte individers tilbøyeligheter, men først og fremst med rolleregulert virksomhet i institusjonell og kulturell kontekst.⁹

Når vi skal forklare konkrete plagiatsaker, har vi som regel å gjøre med uskikk i bredere miljøer. I en plagiatsak ved et stort teknisk-industrielt institutt dokumenterte Granskingsutvalget feilaktig

8 Om Oxford, se Bamforth (2013). Om variasjon mellom universitetssystemer, se Clark (1995).

9 Om handling i kontekst, se Kalleberg (2016). «*London School of Economics* har studenter fra 150 forskjellige nasjonaliteter. Mange av disse har feilaktige eller vage forestillinger om god henvisningsskikk. LSE har derfor kurs om god skikk for sine studenter for å skape en felles forståelse av normer.» (Personlig meddelelse fra direktør Craig Calhoun, 18. desember 2015).

forståelse av normer for god henvisningsskikk, feil anvendelse av retningslinjer for medforfatterskap og bruk av inadekvate prosedyrer i intern saksbehandling. I en plagiatsak i en samfunnsvitenskapelig institusjon ble delmiljøer og sentrale instanser kritisert for feilaktig forståelse av begrepet om plagiat. Hvis forskere ved store oppdragsinstitutter og doktorgradskandidater ved vitenskapelige høyskoler har en uklar forståelse av hva plagiat dreier seg om, blir kritikken av institusjonen tilsvarende skarp (se Granskingsutvalget 2012b, s. 34–37, 2012a, s. 24). Fembindsverket om norsk historie dreide seg heller ikke bare om forfatteren, men også om forlaget og dets konsulenter, inklusive forlagets (den gang) forbløffende oppfatning om at potensielle lesere som kunne tenke seg å lese fem bind norgeshistorie, ville føle seg fremmedgjort av akademiske snurrepiperier som sitater og kildehenvisninger. I Guttenberg-saken hadde man også å gjøre med miljøet rundt plagiator, som undervisere, studieopplegg, veiledere, opponenter til doktorgrad, redaktører og anmeldere.

Normer kan etterleves i varierende grad, og avviket mellom norm og praksis kan være større og mindre. Det kan være hensiktsmessig å operere med en tredelt typologi – god, diskutabel og forkastelig praksis. Det er naturligvis mulig å lage mer differensierte typologier, for eksempel ved å skille mellom fire typer: god praksis, slurv (sjusk), snusk og fusk. I en norsk studie av uredelighet ble følgende eksempler på diskutabel praksis nevnt: bevisst feilaktig fremstilling av andres resultater, unnløstelse av å trekke tilbake arbeider som inneholder feil eller uredelighet, unnløstelse av å melde uredelighet, æresforfatterskap, uakseptabel dobbelpublisering, uteløstelse av medforfattere, manglende oppbevaring og utlevering av data, og villedende søknader.¹⁰

10 Elgesem mfl. (1997, s. 33–41). To tiår senere vil nok mange hevde at flere av disse praksisene i det minste befinner seg i en overlappende gråsonen mellom diskutabel praksis og uredelighet.

Det største omfanget av kritikkverdig forskningsetisk skikk ligger innenfor kategorien diskutabel praksis. I et forbedringsperspektiv er det vanligvis vel så viktig å være opptatt av diskutabel skikk som av sjeldne uredelighetsaker. Utbredt, diskutabel skikk legger til rette for uredelighet.

Vitenskapenes interne normer (institusjonelle imperativer)

Forskningsetikk viser til et sett av normer og verdier, delvis motstridende, vevet sammen på komplekse måter. Det er klargjørende å ordne normene i fire grupper: (1) interne normer som regulerer forholdet mellom forskere, forskningens sannhetsbestrebelse og forskningens uavhengighet (vitenskapelig autonomi, akademisk frihet), (2) normer som regulerer forholdet til dem og det som utforskes, som personer, organisasjoner, lokalsamfunn, forsøksdyr eller kulturminnesmerker, (3) normer som regulerer forholdet til brukere av forskning, til dem som finansierer, og til oppdragsgivere, og (4) normer som regulerer forskeres og institusjoners generelle samfunnsansvar, forhold til samfunnets kulturelle tradisjoner og til rasjonaliteten i offentlige ordskifter (forskningsformidling).¹¹

Den første gruppen av normer er primært interne, mens de tre andre også tydelig er rettet utad. Normer om henvisningsskikk hører til blant de interne. De er naturligvis viktige også for forskningsmiljøenes eksterne relasjoner, men her vil jeg legge vekt på normene som interne, som konstituerende og rettleidende for virksomheten i spesialiserte, meritokratiske miljøer.

De interne forskningsetiske normene har en like lang historie som moderne vitenskap. Normsystemet utviklet og befestet seg som

¹¹ Om forskningsetikk, fire typer normer og institusjonell internkontroll, se Kalleberg (2015a).

en integrert del av den vitenskapelige revolusjon i det nordvestlige hjørnet av Europa på 1600- og 1700-tallet. Denne forskningsetikken, med tyngdepunkt i de interne normene av type 1, er et system for egenkontroll. Sett i et langt historisk perspektiv må denne selvreguleringen være det mest vellykkede systemet for selvkorrigering i moderne samfunns historie. Det er naturligvis først og fremst et institusjonelt og kulturelt fenomen, forankret i et krav om svært høy grad av offentlighet (transparens), som offentliggjøring av arbeider, gjentakelse av eksperimenter og fagfellevurdering.¹²

I mesteparten av den moderne vitenskapens 400-årige historie har de forskningsetiske normene ikke vært eksplisert. Den tidligste effektive kodifisering kom i normgruppe 2 så sent som for 60–70 år siden. Etter ekstreme forskningsetiske brudd i nazitidens tyske medisin fikk man normer om beskyttelse av personer, som krav om fritt og informert samtykke fra dem som utforskes. Slike normer ble etter hvert kodifisert i den internasjonale Helsinki-deklarasjonen, først utformet av *World Medical Association* i 1964.¹³

Normene i gruppe 2, 3 og 4 er av mer ekstern karakter, men har naturligvis også en intern begrunnelse. Det kan illustreres med normer om forskningsformidling i gruppe 4. Forskere er forpliktet til å kommunisere innsikter, arbeidsmåter og holdninger fra spesialiserte forskningsfelt til personer utenfor feltet, inklusive spesialister i andre felt, og bidra til samfunnsdebatter med vitenskapsbasert argumentasjon. At slik formidling også er et internt faglig krav, kan utledes av tradisjonelle oppfatninger om gode forskningsspørsmål. Selv i den mest esoteriske grunnforskningen skal spørsmålene dreie seg om å komme frem til noe som er «verdt å vite» (Weber 1999).

12 Se Merton (1942, 1957); Ziman (2000, kap. 3 og 9); Kalleberg (2007a). For litt om den vitenskapelige revolusjonen i det tidlig-moderne Europa, med litteraturhenvisninger, se Kalleberg (2005, s. 279–281, 46–52, 65–69). Andre institusjoner det kan sammenlignes med, er domstolene og offentlig forvaltning i velfungerende rettsstater.

13 Om kodifisering av forskningsetikk, se Israel og Hay (2006, kap. 3).

Det er derfor også et internt krav i forskning at forventede resultater skal ha en allmenn kulturell eller samfunnsmessig interesse, verdt å formidle til en bredere offentlighet.¹⁴

Det er vesentlige likheter og koplinger mellom de verdier, normer, roller, institusjoner og kulturer som konstituerer ytringsfriheten i moderne demokratier og forskningsetikken i moderne vitenskap. Utbygging av ytringsfrihet i demokratiske rettsstater ble inspirert av meningsdannelsen i vitenskap. Og vitenskap er i siste instans opplyst sunn fornuft. Forskningsetikkens normer er både normativt gyldige i sin egen rett og funksjonelle for effektiv og pålitelig kunnskapsproduksjon i høyspesialiserte forskningsmiljøer. På tilsvarende måte er ytringsfrihetens normer både legitime i sin egen rett og hensiktsmessige for å fremme demokratiske prosesser: opplyst meningsdanning, myndige samfunnsborgere og bred demokratisk deltakelse.¹⁵

De interne normene: tre typologier

Hvordan kan vi nærmere identifisere de interne normene? Hvilke er de sentrale normene? Det er et stort antall forfattere som har søkt å besvare slike spørsmål. La meg kortfattet presentere tre (Robert K. Merton, Knut Erik Tranøy og Jürgen Habermas).

Det mest innflytelsesrike enkeltbidraget om intern forskningsetisk selvregulering ble presentert av den amerikanske sosiologen Robert K. Merton (1942) med begrepet om vitenskapens ethos (*the ethos of science*). Mertons forståelse i dette og en rekke senere bidrag kan rekonstrueres som et sett av seks normer. (1) *Upartiskhet*

14 Om forskningsformidling, se Kalleberg (2005 (kap. 11) og 2014). Om Weber og kravet om verdt å vite, se Weber (1999, s. 159). Om formidling i de forskningsetiske retningslinjene, se NENT (2016) (retningslinje 21–23), og NESH (2016) (retningslinje 41–46).

15 Om ytringsfrihet, demokrati og vitenskap, likheter og koplinger, se Kalleberg (2015c, særlig s. 13, 27–28 og 31–32).

(*disinterestedness, idle curiosity*). Forskningsmiljøet og den enkelte forskeren skal være ledet av en interesse i å finne frem til gyldig kunnskap, ikke etter å fremme eller tilpasse seg økonomiske, politiske og religiøse interesser, og heller ikke PR-interesser på vegne av eget fag, egen institusjon eller seg selv. (2) *Originalitet*. Forskeren og forskningsmiljøet skal tilstrebe å bidra med ny kunnskap og innsikt. (3) *Kritiserbarhet*. Det skal være tillatt å sette spørsmålsteget ved, «kritisere», gyldigheten av alle påstander og antakelser. Ja, det er ikke bare tillatt, det er påbudt. Velfungerende forskningsmiljøer er etterprøvingskollektiver. Merton bruker uttrykket «organisert skepsis» for å karakterisere normen. Det dreier seg også her først og fremst om et institusjonelt krav, om regulering av samhandling innenfor en kollektiv bestrebelse. Et uttrykk for normen er organisert fagfellevurdering i tidsskrifter.

(4) *Universalisme*. Det skal ikke spille noen rolle hvem det er som hevder et synspunkt, som en beskrivelse, sammenligning eller forklaring. Kjønn, etnisitet, livssyn og sosial klasse er irrelevant. Det er dokumentasjon, analyse og argumentasjon som teller. Velfungerende forskningsmiljøer kan med andre ord beskrives som mest mulig rendyrkede argumentasjonskollektiver. (5) *Felleseiendom* av kunnskap og innsikt. Det finnes ingen privat vitenskap. I grunnforskning er det ikke privat eiendomsrett til kunnskap. Merton omtalte derfor normen som forskningens «kommunisme». (6) *Ydmykhet*. Forskere og fagmiljøer skal være oppmerksomme på egen begrensning og feilbarlighet, både i en stor og komplisert verden og til det enorme forråd av innsikt som tidligere, samtidige og fremtidige generasjoner av forskere representerer. Den vanligste metaforen for å uttrykke denne normen er denne: Hvis vi forstår mye, er det fordi vi står på kjempers skuldre.¹⁶

16 Se særlig Merton (1942, 1957). Om rekonstruksjon av Merton, se Kalleberg (2007a). Se også Enebakk (2007) og Kalleberg (2007b).

I Skandinavia har filosofen Knut Erik Tranøy levert den mest detaljerte analysen av forskningsetikkens verdier og normer (1986). Han karakteriserer forskningens basale verdi som det å «optimere sannhets- eller kunnskapsutbyttet av forskningsvirksomheten». Tranøy ordner sentrale normer i ni grupper. Det er normer om (1) sannhet og sannsynlighet; (2) kontrollerbarhet (prøvbarhet, avgjørbarhet), offentlighet, intersubjektivitet; (3) konsistens (motsigelsesfrihet), koherens (sammenheng), orden, system; (4) enkelhet, økonomi (oversiktlighet), fullstendighet (utførlighet); (5) ærlighet, oppriktighet, pålitelighet, (6) åpenhet, tillit, offentlighet; (7) saklighet, upartiskhet, objektivitet; (8) originalitet, fantasi, kreativitet; (9) relevans, fruktbarhet, «interessantheit», selvstendighet.¹⁷

Den tyske sosiologen og sosialfilosofen Jürgen Habermas har i en rekke arbeider klargjort betingelser for organisering av saklig diskusjon i «offentligheter». Han har ikke detaljert tatt for seg verdier og normer i velfungerende forskersamfunn, men har fremhevet betydningen av institusjonalisering av rendyrket argumentasjon i faginterne offentligheter. I noen arbeider har han drøftet vitenskapelige organisasjoner, som universiteter og forskningsinstitutter, og de normene og verdiene som skal prege den faglige kommunikasjonen der. I et arbeid om normativ argumentasjon opererer han med fire grunnleggende krav til rendyrket argumentasjon: (1) inklusivitet (åpenhet), alle som har relevante bidrag skal kunne slippe til med sine synspunkter; (2) likhet, alle deltakere skal ha samme mulighet for å bidra til meningsdannelsen); (3) oppriktighet og ærlighet, deltakerne må mene det de sier; og (4) tvangfrihet, kommunikasjonen må være fri for ytre og indre tvang.¹⁸

17 Tranøy (1986, kap. 8) om «Metodologier som normative systemer». Kaiser (i Ruyter red. 2003) presenterer og drøfter Tranøy som nestor i norsk forskningsetikk. Se også Tranøy (1977).

18 Om de fire kravene, se Habermas (1999, s. 210). Om sammenvevingen av forskjellige former for faglig kommunikasjon i universiteter, se Habermas (1999, s. 133). Om hans offentlighetsbegrep, se Habermas (1999, s. 79–112). I hovedverket snakkes det

En sammenlignende drøfting av typologiene

Jeg har her gjort kort rede for bare tre typologier for å formidle en forståelse av forskningsetikkens mangfoldige normer og verdier, faglige karakter og historiske tyngde. Det er forskjeller i vokabular og i hvilke normer som er i sentrum. Med tanke på å utvikle en holdbar forståelse av forskningsetikk er det problemer med alle tre. Mertons analyser er eksempelvis beheftet med vesentlige svakheter. Han baserer seg på en scientistisk (positivistisk) vitenskapsforståelse. Merton forutsetter også, i siste instans, at man ikke kan gi gode argumenter for normative synspunkter, som for forbudet mot fabrikkering av fiktive data. Det fremgår umiddelbart av listen til Tranøy at han kan ha behov for flere grupper enn ni, eller å lage et system av overordnede og underordnede normer. Tranøy diskuterer dessuten i liten grad institusjoner. Hans bidrag har ikke den robuste institusjonelle forankring som den til Merton har, selv om drøftingen av normer er mer detaljert og presis. Habermas har som både filosof og sosiolog en god balanse mellom ideer og institusjoner, individer og grupper. Men han har i liten grad gått inn i spesialiserte sider ved forskningsetikken.

Men Mertons typologi er også treffende. Det er vesentlige innsikter i hans bidrag som bør fastholdes og videreutvikles. To sterke sider ved Mertons analyse er dens solide empiriske grunnlag og dens institusjonelle vektlegging. Typologien vokste frem av hans dokumentasjon og analyse av 1600-tallets vitenskapelige revolusjon, med særlig fokus på den engelske utviklingen. Denne historiske orienteringen skjerpet blikket for det som var nytt, slik som

om institusjonalisering av sannhetsdiskurser (1984, s. 233–242). Jeg har videreutviklet denne analysen som realistisk sosiologisk samhandlings- og institusjonsanalyse, blant annet i Kalleberg (2005, s. 109–120, 186–188, 311–313); (2007a, s. 142–147); (2010, s. 187–192); (2014). Mange lesere av Habermas får ikke tak i hans sosiologiske realisme, men forviller seg i stedet inn i utopiske rom på leting etter «den ideelle samtalsituasjonen».

normen om originalitet og etablering av diskusjonsfora der bare dokumentasjon og argumenter skulle telle. Her hadde ikke konger og fyrster rett i kraft av sin makt, og prester ikke i kraft av tro og tradisjon. Det andre trekket er forståelsen av at forskningsetikken først og fremst er en institusjonsetikk, ikke en individetikk. I tråd med sosiologisk tradisjon er det forskerne som internaliserer operative normer og verdier i sitt miljø, og på det grunnlaget utvikler en vitenskapelig samvittighet. Merton omtaler derfor også normene som institusjonelle imperativer, ikke bare som individuelle normer og idealer.¹⁹

De tre forskerne som er nevnt her, er forankret i forskjellige tradisjoner. De forholder seg enten ikke eller bare i liten grad til hverandre, og benytter forskjellig terminologi. Men det foreligger substansielle likheter mellom bidragene. Listen over normer står ikke i motstrid med hverandre, men bekrefter og utfyller hverandre. Det er snakk om å identifisere normer for diskusjon i fora der meningsdannelsen mest mulig rendyrket styres av gode grunner. Velfungerende forskersamfunn er argumentasjonskollektiver styrt av kraften i de bedre argumenter.²⁰

De forskjellige normene kan ikke helt avgrenses fra hverandre. Normene er til dels forbundet, dels står de i et fruktbart spenningsforhold. Det er en viss variasjon i de forklarte normene. Det kan eksempelvis være verdt å merke seg at Merton ikke har redelighet (ærlighet, sannferdighet) i sin typologi, mens både Tranøy

19 I Kalleberg (2007a, 2009) har jeg kritisert og forkastet sentrale synspunkter i Mertons analyse, men også revidert, bevart og videreutviklet andre på nye premisser. Det er viktig å opprettholde denne type robust epistemisk og etisk forståelse, motvirke scientistisk og sosialkonstruktivistisk relativisme og unngå at sosialetikk skrumper til intrapsykisk samvittighet. Utfordringen består i å se samspillet mellom individer, ideer, idealer, interesser (inklusive erkjennelsesinteresser), institusjoner og faglige tradisjoner. Om forskning og forskningsetikk som institusjonelle fenomener, se Kalleberg (2015a, s. 314).

20 Om velfungerende forskersamfunn som argumentasjonskollektiver, se Kalleberg (2005, s. 115–119, 312); (2007a, s. 142–146).

og Habermas har det. Etter mitt skjønn hører denne normen med i enhver hovedliste. Men hverken Merton eller Tranøy tenker seg at deres kodifiseringer er fullstendige. Det er hverken mulig eller ønskelig. Tranøy sammenligner forskningsetikken med juridiske normer og hevder at hverken «moral eller metodologi er avhengig av slik kodifisering, de er kanskje ikke engang tjent med det» (Tranøy 1986: s. 146).

Ingen av de tre forfatterne tenker seg at normer må være kodifisert for å virke. Forskningsetikken var en suksesshistorie for intern selvregulering i flere hundre år før man fikk de første gjennomslagskraftige kodifiseringene etter andre verdenskrig. I et historisk og sammenlignende perspektiv dreier de mest interessante spørsmålene seg derfor ikke om hvorfor man har vitenskapelig uredelighet, men snarere om hvorfor det har vært så lite uredelighet i forskningssystemet. Svaret ligger i det effektive egenkontrollsystemet som de interne forskningsetiske normene representerer. I et fremtidsrettet forbedringsperspektiv er det derfor dette som må opprettholdes og styrkes.

De tre forfatterne som er drøftet her, tenker seg alle at vitenskapens interne moralnormer er forankret i samfunnets alminnelige moral. Heller ikke her skal man stjele eller lyve. Samtidig dreier det seg om normer som effektivt skal regulere en høyspesialisert, viktig institusjon i et moderne samfunn. Det dreier seg om effektiv produksjon av pålitelig, kultur- og samfunnsrelevant, ny kunnskap og innsikt.

Hvorfor er plagiat forbudt og god henvisningsskikk påbudt?

I sosiologisk analyse opereres det gjerne med fire typer normer – påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser. Her har vi altså å gjøre med et forbud (du skal ikke plagiere) og et påbud (du skal praktisere god skikk). De to normene er både etisk riktige og institusjonelt hensiktsmessige. De er forankret i flere forskjellige verdier og tilhørende normer. Forbudet mot plagiering og påbudet om

god henvisningsskikk er ikke bare basert på verdien redelighet. Diskutabel henvisningsskikk og plagiat underminerer og krenker også andre interne verdier. Positivt uttrykt: God henvisningsskikk oppfyller flere verdier enn kravet om den enkelte forskers redelighet. Jeg skal ikke forsøke å være fullstendig, men konsentrere meg om seks verdier og tilhørende normsett: redelighet, originalitet, felleieendom, kritiserbarhet, ydmykhet og tillit.²¹

Plagiat er et brudd med normen om *redelighet*. Forskere og forskergrupper skal være redelige (sannferdige, ærlige). De skal ikke føre andre bak lyset, de skal si det de mener, og mene det de sier. De skal ikke gi feilaktige beskrivelser av faktiske forhold, for eksempel basert på fiktive data eller ved å utelate data som ikke passer. Forskere skal heller ikke kopiere tekster og tanker og utgi dem som sine egne. Plagiat er et åpenbart brudd med påbudet om redelighet.

Originalitet er en sentral intern verdi i forskning. Det er et institusjonelt imperativ at forskere skal komme med noe nytt. Det nye kan være av mange slag, som nytt datamateriale, nye forklaringer på kjente forhold, nye spørsmål, nye metoder, nye begreper og analytiske perspektiver. Den som plagierer, bryter denne normen. Vedkommende gjenbruker etablert kunnskap og innsikt, den bare presenteres som noe nytt. Det er naturligvis uredelig. Men det er også uoriginalt og dermed et avvik også fra denne normen. Betoningen av originalitet har lagt grunnlag for beskyldninger om plagiat og prioritetsstrider gjennom hele vitenskapshistorien. Det er symptomatisk at begreper om plagiat og plagiering vokste frem i tiden for den vitenskapelige revolusjon. Hvem kom først frem til sentrale resultater og innsikter? Var det riktig som det ble hevdet i *Royal Society* i London, at Leibniz hadde plagiert Newton ved utviklingen av

21 Mitt analytiske apparat for å dokumentere og analysere normer, verdier, roller, kulturer (fortolknings- og verditradisjoner) og institusjoner er forankret i den normsosiologiske hovedtradisjonen, revidert og videreutviklet med innsikter fra talehandlingssteori og pragmatisme (se Kalleberg 2009; 2014, note 2).

differensial- og integralregningen? Erttertiden har kommet til at de utviklet denne delen av matematikken uavhengig av hverandre. Det var også strid mellom Isaac Newton og Robert Hooke. Tok Newton ideer om tyngdekraft og planetbevegelser fra Hooke uten å kreditere ham? (Se disse og andre eksempler i Merton 1957).

De siste årene har det vært lagt vekt på selvplagiering. Man utgir egen tekst og tanke som om det var for første gang. Noen har stilt spørsmål om det er riktig å kalle dette for plagiat, her er det jo ingen som stjeler fra andre. Det stemmer, men vi har allikevel å gjøre med en form for plagiering, man utgir gamle tanker og resultater som om det var noe nytt. Et fenomen som ligner på dette, er såkalt salamisering av forskning. Istedenfor å skrive en eller to artikler sørger man for å hakke resultatene opp i flere biter. Det kan være flere forklaringer på dette, som at det øker antall publikasjoner. Dette kan også gi ekstra inntekter, og det kan synliggjøre både forsker og fagmiljø. Hvis dette stemmer, har vi også å gjøre med brudd på normen om upartiskhet.²²

Originalitetsnormen er internt knyttet til normen om at vitenskapelig kunnskap skal være offentlig tilgjengelig *felleseiendom*, en etterprøvable del av kunnskapsallmenningen. Det er ingen privat eiendomsrett og monopol på bruk av grunnforskningens resultater. Her hersker en norm om kommunisme, som Merton sa i sine første beskrivelser av kulturen i den historisk nye og eiendommelige institusjonen vitenskap. Dette forholdet har stimulert det at forskere får en særskilt form for anerkjennelse for viktige nye bidrag,

22 Forbud mot selvplagiering er særlig viktig i høyspesialiserte, internasjonale forskningsfelt innenfor naturfag og medisin. I mer sosialt situerte kultur- og samfunnsfag er det ønskelig at forskere beveger seg mellom *lingua franca* (engelsk) og morsmålet som vitenskapsspråk, og også publiserer arbeider som samtidig er vitenskapelige og formidlende. Teoriutviklingen i kultur- og samfunnsfag foregår dessuten ofte i små skritt, med bare tilsynelatende gjentakelser. Det er her viktige forskjeller mellom de to store vitenskapskulturene det ikke er anledning til å gå inn på. For en oversikt, se Kalleberg (2005, kap. 4, 6, 7, 10).

om de nå er av empirisk, teoretisk, begrepsmessig eller metodisk karakter. De kan få anerkjennelse for å ha vært først ute. Den individuelle forskers krav til «eierskap» i et slikt institusjonelt system er begrenset til anerkjennelse og ære «proportionate to the significance of the increment brought to the common fund of knowledge» (Merton 1942, s. 273). Plagiering underminerer dermed også normen om vitenskapelig kunnskap som felleseiendom.

Velfungerende forskningsmiljøer er etterprøvningskollektiver. Vi har å gjøre med en norm om *kritisierbarhet*. Plagiering svekker effektiv etterprøving. Hvorfor det? En plagiator er normalt ikke så kognitivt effektiv som en reell forfatter. Han eller hun vil vanligvis ikke kunne forsvare, revidere og forkaste elementer i bidraget på en kompetent måte. En plagiator er også mindre kognitiv effektiv i kritisk og konstruktiv fagfellevurdering av andres bidrag. Dermed svekkes det argumentasjonskollektivet som et velfungerende forskersamfunn skal være. Med det svekkes også effektiv utvikling av ny kunnskap og innsikt.²³

Det institusjonelle imperativet *ydmøyhet* er tosidig. Det krever at forskeren både innser hvor lite hver enkelt forstår innenfor et omfattende kunnskapsmiljø, og også hvor lite man i et enkelt fag forstår av en enorm og komplisert virkelighet. Jeg har tidligere referert metaforen om å stå på kjempers skuldre for å synliggjøre normen. En annen av Newtons metaforer er orientert mot den studerte virkeligheten: «I do not know what I may appear to the world, but to myself I seem to have been only like a boy playing on the seashore, and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay all undiscovered before me.» (Merton 1957, s. 303). Normen krever at forskere og forskergrupper er ydmøyke i

23 Tilsvarende: Plagiering blant studenter er ikke bare uredelig, men svekker også selvstendig og effektiv læring.

denne kognitive betydningen av ordet, en rasjonell innsikt om våre individuelle og våre fagområders begrensninger.²⁴

Praktisering av normen om ydmykhet kan foregå på forskjellige måter. God henvisningsskikk er en hverdagslig form for å demonstrere i handling at man faktisk forstår og følger normen. Det å ikke praktisere god henvisningsskikk er en underminering eller krenkelse av normen om ydmykhet, ikke bare en manglende eller svak oppfylling av normen om redelighet.

Her har vi enda et eksempel på intern kopleing mellom normer. Ydmykhet stimulerer nysgjerrighet, som naturligvis er en norm som også er knyttet til originalitetskravet. Mangel på eller lav grad av ydmykhet svekker vår nysgjerrighet og dermed individers og miljøers mulige originalitet. Alt etter kontekst kan normen om nysgjerrighet gjøres til en selvstendig norm eller til en norm under en annen.

Gjensidig *tillit* er et vesentlig trekk ved velfungerende forskningsmiljøer. Redelige, kompetente forskere er troverdige. Det er fordi de kan underbygge sine påstander om de blir problematisert, ja, de er også i stand til å revidere og forkaste dem. Derfor har vi tillit til det de legger frem. I sin bok om sannhetens sosialhistorie fremhever Steven Shapin den fundamentale betydningen av tillit i vitenskap (se Shapin 1994, kap. 1). Det meste av det vi aksepterer som fakta og forklaringer innenfor et fagområde, har vi ikke selv førstehånds kjennskap til, vi har ikke selv erfart og kontrollert det. Vi har disse oppfatningene

24 Kravet om ydmykhet forsterkes i kultur- og samfunnsfag der historiske klassikere kan beholde sin systematiske interesse, som om de er samtidige (se Kalleberg 2005, s. 57–61; 2007b, s. 131, 133). Et institusjonelt etisk (og epistemisk) imperativ i disse fagene bør derfor være å aktivt *bevare* innsikter fra klassiske bidragsytere. Hvis ikke risikerer man å komme under nivået til tidligere tiders forskere. Et slående eksempel er mange økonomers forståelse av den menneskelige aktør. Den er på et lavere nivå enn Adam Smiths 250 år gamle analyser (for noen eksempler, se Sen 2010). En scientistisk, ensidig orientering mot de nyeste forskningsbidragene underminerer det teoretiske nivået i hermeneutiske fag. En norm om bevaring og gjenskapning av klassikerens innsikter er ennå ikke kodifisert i noe lands forsknings-etiske retningslinjer.

fordi vi normalt har gode grunner for å ha tillit til våre lærere og andre forskere. En som plagierer, fortjener ikke slik innsiktsbasert tillit.

Normen om tillit står også sentralt i allmenmmoralen. Uten omfattende tillit til hverandre ville vårt dagligliv bryte sammen. Dette er en allmenn sosiologisk innsikt om et hvilket som helst delsystem i et moderne samfunn. Også filosofen Tranøy formulerer denne normen helt allment, som noe som både gjelder i forskningssystemet og i allmenmmoralen: «Det meste av det vi vet, vet vi fordi vi tror/vet at *andre* vet det.» Tillit er også et vesentlig element i talehandlings-teoretisk forståelse av dagliglivet. Vi har tillit til (hver)andre, til det som sies, gjøres og anbefales, fordi vi kan regne med at ved tvil kan andre begrunne sine oppfatninger om faktiske forhold, sine vurderinger og anbefalinger, og eventuelt revidere dem. Tilliten er altså rasjonelt begrunnet. Skulle vi stadig be om ekspliserte begrunnelser, ville vår daglige virksomhet gå i stå. Hvis vi derimot aldri kunne be om begrunnelser for deskriptive og normative oppfatninger, ville vi ikke kunne lære og forbedre oss.²⁵

I våre forskjellige roller må vi stadig balansere forskjellige og delvis motstridende hensyn. Rolleregulert virksomhet er derfor preget av både normer og motnormer. Dette er et iøynefallende trekk ved de interne forskningsetiske normene. Det er en åpenbar spenning mellom normen om organisert ydmykhet (husk din avhengighet av andre!) og den om organisert originalitet (du skal komme med noe nytt som er bedre enn det andre har!). Et annet eksempel er forholdet mellom organisert skepsis (du skal etterprøve det fagfeller hevder!) og organisert tillit (husk at det meste av det du holder for sant, har du ikke selv kontrollert, du må stole på andre!).²⁶

25 Sitat fra Tranøy (1986, s. 155). Om talehandlingsanalyse av vår hverdagslige kommunikasjon og språklig formidlet samhandling, se Habermas (1999, s. 137–171). Se også min innledning til denne artikkelsamlingen. Om begrepet «rasjonalitet» slik det brukes her, se Kalleberg (2005, s. 114, 150/52; 2009, s. 253/54, 259–262).

26 Den moderne klassiker i slik forståelse av normer og motnormer er Merton (1976, 1963). Her knytter sosiologer an til gamle, grunnleggende innsikter, noe

Påbud om god henvisningsskikk og forbud mot plagiat er i samsvar med vitenskapens institusjonelle imperativer. Her er seks av dem fremhevet: redelighet (sannferdighet, ærlighet), originalitet, felleseidendom (kunnskapsallmenning), kritiserbarhet (etterprøvingsskolektiv, organisert skepsis), ydmykhet og tillit. Disse normene og verdiene er innvevd i særegne institusjoner, institusjoner som vokste frem på et sent tidspunkt i menneskehetens utvikling. Moderne vitenskap er et sosiologisk fenomen, et forhold som er så åpenbart at mange ikke ser det (se Ziman 2000, s. 4). Forskningsetikken er også et særegent, institusjonelt fenomen, noe enda flere har vanskelig for å innse. De ser bare individer og deres isolerte moral. Men vi har å gjøre med rolleregulert atferd, intersubjektive normer og verdier som rettleier handling og samhandling i noen av moderne samfunns mest spesialiserte, esoteriske institusjoner. Vitenskapsinstitusjonen har som oppgave å mest mulig effektivt frembringe holdbar, ny og relevant innsikt til bruk på samfunnets forskjellige områder. De forskningsetiske normene legger til rette for dette.

Den interne vitenskapsmoralen er forankret i hverdagslivets livsverden og alminnelige moral. Heller ikke her skal vi stjele, lyve eller føre andre bak lyset. Det som gir vitenskapsmoralen dens uvanlige styrke, kan ikke forklares med at forskere er moralske supermennesker. Forklaringen ligger i disse argumentasjonskollektivenes effektive, normative selvregulering. Vitenskapens epistemiske normer, ikke bare de etiske, er også forankret i allmenn sunn fornuft (*common sense*). En felles innsikt i forskjellige vitenskapsteoretiske tradisjoner kan sammenfattes i følgende tese: Vitenskap er i siste instans opplyst sunn fornuft.

Merton naturligvis var klar over. Tenkning om det å balansere motstridende hensyn sto sentralt hos Aristoteles (den gylne middelvei) og har preget mye senere samfunnstenkning, inklusive den til Norges første sosiolog og statsviter, Ludvig Holberg. (Om Holberg i norsk samfunnsvitenskap, se Kalleberg 2005, s. 66–69; 2014, s. 259–263).

Man kan gi gode grunner for vitenskapenes etiske og epistemiske normer. De er ikke basert på ubegrunnbare vaner, følelser og beslutninger. De forutsetter en forståelse av faktiske forhold som vi bør forholde oss rasjonelt til. Det gjelder for eksempel påbudet om ydmykhet. Vi er faktisk som individer og grupper, om det nå dreier seg om vitenskapelige disipliner eller andre sosiale grupperinger, begrenset i vår forståelse. Vi trenger institusjonelle imperativer for å holde oss selv og hverandre på plass og ikke i etnosentrisk selvsikkerhet gå utenfor vårt kompetanseområde, det området der vi sikrest kan forsvare og forkaste egne meninger med erfaringsnære, gode grunner. Tesen om ydmykhet er både en beskrivelse av velfungerende forskere og miljøer og en legitim norm basert på begrunnbar innsikt (se Kalleberg 2002).

Om å fremme god henvisningsskikk

Det har skjedd store endringer i organiseringen av forskning etter andre verdenskrig. Institusjonene har vokst dramatisk i antall og størrelse. Eksterne interesser, politiske, økonomiske og militære, har fått mer direkte innflytelse på forskningen i Norge og andre land. Den interne konkurransen og publikasjonspresset har økt. Denne utviklingen har satt tradisjonelle vitenskapelige verdier under nye former for press. Det er grunn til å anta at utviklingen de siste tiårene har bidratt til en større andel av både diskutabel og uredelig forskning.²⁷

Endringene har krevd nye tiltak for å sikre og utvikle god forskningsetisk skikk. Særlig siden 1980-årene har det vært en ny opp-tatthet av forskningsetiske utfordringer i fagene og institusjonene,

²⁷ Det foreligger mange beskrivelser og analyser av forskningssystemenes utvikling de siste 30–40 årene. Ziman (2000) gir en god oversikt og snakker om fremveksten av «etter-akademisk vitenskap» (se s. 67–82). Men han fremhever at forskning fortsatt er, og bør være, regulert av de normene som Merton dokumenterte.

på nasjonalt og internasjonalt nivå. Norske miljøer kom tidlig med i denne utviklingen, med etablering av regionale forskningsetiske komiteer for helsefag (1985), tre nasjonale forskningsetiske komiteer som dekket alle fag (1990), nasjonale forskningsetiske retningslinjer (for kultur og samfunnsfag i 1993, for teknisk-naturvitenskapelige fag i 2007). I 2007 ble det opprettet et nasjonalt Granskingsutvalg om (u)redelighet.²⁸

Med de ordninger vi har fått i Norge har man tatt sikte på å utforme institusjoner og retningslinjer som skal bidra til å styrke og utvikle forskningens tradisjonelle selvregulering på lokalt nivå. Dette har samtidig blitt fremmet med utvikling av nye ordninger i fag og institusjoner, som ved etablering av lokale forskningsetiske utvalg, ombud og prosedyrer for å melde og behandle påstander om uredelighet. Dette har vært en fornuftig strategi. Det er en godt belagt innsikt i organisasjonsteori at man i meritokratiske organisasjoner, som forskningsinstitutter, universiteter, skoler og sykehus, bør overlate mest mulig av den faglige virksomheten til profesjonelle operatører som forskere, leger og lærere. Forsøk på ekstern styring og kontroll av slike organisasjoners faglige virksomhet produserer raskt flere og mer alvorlige problemer enn dem man ønsket å løse.²⁹

Tilrettelegging for god forskningsetisk skikk i forskning og akademisk undervisning stiller oss overfor forskjellige og sær-egne utfordringer. Den type regulering som velges, må tilpasses oppgaven. Mens ekstern regulering og lovgivning kan være viktige elementer når det gjelder de mer eksterne forskningsetiske normene (type 2 og 3), for eksempel for å sikre personverninteresser, er det lite tjenlig når det gjelder å styrke normene av type 1.

28 Se NENT (2016) og NESH (2016), og hjemmesiden til *De forskningsetiske komiteene* (www.etikkom.no). Se også flere bidrag i Ruyter (2003).

29 Om profesjonelle, meritokratiske organisasjoner, se for eksempel kap. 21 i Mintzberg (1983).

Her er det snarere viktig å legge til rette for alle slags interne og eksterne tiltak som kan opprettholde og styrke tradisjonell forskningsetisk selvregulering. I 2006 kom det inn et inadekvat element med en ny norsk lov om forskningsetikk. Uredelighet ble gjort til lovbrudd. (Det er bare i Norge og Danmark dette er gjort.) Men forskningsetiske normer av type 1 kan ikke kontrolleres og stimuleres på en legitim og effektiv måte med slike virkemidler, de vil snarere kunne pervertere normmiljøet. Derimot kan man godt ha lovfestede krav om at forskningsinstitusjoner skal ha ordninger for å sikre og utvikle sin forskningsetiske internkontroll (se Kalleberg 2015b).

Diskutabel henvisningsskikk og plagiering er et omfattende, alvorlig problem. Forskningsmiljøene bør forsterke sin innsats for å fremme god henvisningsskikk og forebygge plagiering. Hovedstrategien må være å tydeliggjøre at kravet om god skikk er et internt, faglig krav, ikke noe som påføres utenfra, for eksempel fra forskningsetiske komiteer, departementer eller administrative ledere. På tilsvarende måte som med epistemiske normer er forskningens etiske normer integrerte deler av forskningsmiljøene. De bidrar både til å konstituere og å regulere forskningsvirksomheten. Vi følger slike normer fordi vi har gode, normative grunner for å gjøre det.³⁰

Denne anbefalingen er ikke så enkel som den høres ut. Det ser ut til å være en utbredt oppfatning i mange forskningsmiljøer at forskningsetikk dreier seg om konvensjoner som ikke egentlig kan begrunnes rasjonelt.³¹ Jeg har i 15–20 år beskjeftiget meg med spørsmål om forskningsetikk, ikke bare som deskriptiv og

30 Jeg har utviklet dette synspunktet i flere arbeider, som Kalleberg (2007a og 2009).

31 Det empiriske fenomen at mange forskere mener at forskningsetiske normer ikke kan begrunnes rasjonelt, kan som regel (deskriptivt) forklares ved hjelp av deres scientistiske (mis)forståelse av forskning. Om scientisme/positivisme, se Kalleberg (2005, kap. 4.1/2; 2007a, s. 138, 145–46; 2009, s. 252, 255).

normativ vitenskapssosiolog i forskning og undervisning, men også som ansvarlig for utviklingsprogrammer og som medlem av lokale og nasjonale forskningsetiske komiteer. I disse årene har jeg naturligvis fått mange spørsmål fra forskere og studenter. En overraskende stor andel har blitt stilt som om forskningsetikk dreier seg om en slags forskningseksterne pålegg, basert på administrativ makt, ikke på kritiserbare, faglige grunner. Men dermed kan ikke innspill fra meg eller andre forskningsetikere bli kritisert og videreutviklet på interne, faglige premisser. Et eksempel er en doktorand i samfunnsfag som mottok informasjon fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (nå Norsk senter for forskningsdata – NSD), med et standardbrev om å slette sine intervjuer når doktorgraden var ferdig. Dette kan være rimelig nok i alminnelighet, men ikke i dette tilfellet. Det dreide seg om intervjuing av offentlige ledere om temaer av stor offentlig interesse. Denne type intervjuer bør snarere arkiveres forsvarlig til bruk for fremtidige forskere.³²

Det er mange tilsvarende eksempler, som redaktører av tidsskrifter når de krever, udifferensiert og ubegrunnet, at det ikke skal gis sidehenvisning ved parafrasering av foreliggende forskning.³³ Hvorfor er et slikt krav ofte, men ikke alltid, forskningsetisk urimelig? Svaret er her som ellers: Fordi det ikke kan gis noen god faglig begrunnelse. La oss si at det dreier seg om parafrasering fra en bok på flere hundre sider. Effektiviteten i vurdering av kilden og bruken av den svekkes ved slik uskikk. Fagfellekontrollen blir urimelig tidkrevende. Men man må utvise faglig skjønn. Ved parafrasering av poenger fra korte artikler med fast struktur, som i medisinske tidsskrifter, vil det som

32 De som intervjues, må da på forhånd gjøres oppmerksom på og samtykke i at deres uttalelser oppbevares forsvarlig for mulig fremtidig bruk av forskere. Og fortsatt har man mulighet for at noen informasjonen og vurderinger gis *off the record*.

33 For et eksempel på urimelige krav fra redaktører, se Rekdal (2009, s. 372–373, 379–381).

regel ikke være nødvendig med sideangivelser. Her finner man raskt frem i teksten.³⁴

La oss videreføre eksempelet. Retningslinje 26 fra NESH handler om god henvisningsskikk. Den er formulert som et generelt påbud om at forskere skal etterstrebe god skikk. En av anbefalingene og begrunnelsen er formulert slik:

Henvisningene bør vanligvis referere til bestemte kapitler eller sider, slik at andre kan sjekke sitatene og kontrollere henvisningene. Det forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon, inklusive bruken av kilder.

Det er variasjon mellom fag. Det kan for eksempel dreie seg om at man i noen fag plasserer henvisninger i fotnoter, i andre i sluttnoter, mens i noen plasseres de i parenteser i løpende tekst. Her har vi å gjøre med flere akseptable måter å henwise på. Alle gjør det mulig å finne frem til kilder og kontrollere kildebruken. Men i alle fag skal man skal gi nøyaktige henvisninger til de arbeidene som brukes. Den normen som ekspliseres i begrunnelsen viser til vellykkede forskersamfunn som effektive etterprøvningskollektiver.

Sammenfatning av andres dokumentasjon, forklaringer og analyser med egne ord og parafrasering skal også inneholde nøyaktige henvisninger. La oss si at en forsker parafraserer sentrale innsikter fra Mertons klassiske artikkel om vitenskapens ethos, men bare henviser til Merton 1973. Men vi har her å gjøre med en bok på 605 sider med 22 artikler publisert mellom 1938 og 1972. Hvis en forfatter har mange slike henvisninger, blir det vanskelig eller umulig å etterprøve kildens relevans og pålitelighet og om forfatteren brukte kilden på en rimelig måte. Vi har vanligvis ikke å gjøre med fusk, men med slurv og sjusk, diskutabel forskningsetikk, som svekker

34 Jeg tenker på den velkjente IMRAD strukturen, et akronym for *introduction, methods, results and discussion*. Den er dominerende i medisinske og naturvitenskapelige fag.

presisjon og effektivitet i det aktuelle forskningsfeltet. Det svekker som regel også presisjonen i bruken av Merton. Her som ellers er det en alminnelig erfaring at bedret etikk, i dette tilfelle bedret henvisningsskikk, også bedrer tekstens epistemiske nivå.

Gjennom årene har jeg hørt mye kritikk av samfunnsviteres henvisningsskikk, særlig for kognitivt intetsigende henvisninger til eksisterende litteratur, for unøyaktige parafraseringer og for unøyaktige sidehenvisninger. Kritikken har særlig kommet fra kulturvitere, rettsvitere og teologer. Jeg må dessverre ofte gi dem rett og medgi at henvisningsskikken jevnt over er bedre i deres fagområder. Man trenger bare bla gjennom noen årganger av en del samfunnsvitenskapelige tidsskrifter, norske og internasjonale og fra forskjellige fag, for å fastslå at slik institusjonalisert uskikk ikke er uvanlig i samfunnsfagene.

La oss her for argumentets skyld ta som utgangspunkt at denne sammenligningen av henvisningsskikk i forskjellige fagområder er holdbar. Hvordan kan vi forklare fenomenet? Etter mitt skjønn finner man hovedforklaringen på dette kritikkverdige empiriske fenomenet i en manglende forståelse blant samfunnsvitere om at samfunnsfagene er hermeneutiske fag. Hovedstrømmer i samfunnsfagene er preget av en underliggende scientisme der man tilstreber kontekstløse kausalforklaringer og presentasjonsformer tilpasset naturfag og biomedisinske fag. Dette er eksempelvis vanlig i det flerfaglige fagområdet organisasjonsstudier. Her viser europeiske forskere, for eksempel, gjerne til studier av amerikanske forhold og tar det som gitt at de har en mer eller mindre direkte overføringsverdi også til andre kulturer og institusjonelle forhold. Men det er ikke gitt. Som regel er det ikke mulig.

Menneskelig handling kan, sakssvarende, bare dokumenteres, forstås, forklares og vurderes i sosialt rom og historisk tid. Sosiohistorisk kontekst spiller derfor en fundamental rolle i hermeneutiske fag som kultur- og samfunnsfag. Scientistisk vitenskapsforståelse bygger på

en etnosentrisk feilslutning: Man antar at det som gjelder innenfor et fagområde, også er gyldig i andre. Vi har å gjøre med en av de vanligste feilslutninger i hverdagsliv og forskerliv. Tyngdeloven og kjemiske reaksjoner påvirkes ikke av kultur, institusjoner eller tradisjoner. Men det gjør menneskelig tenkning og handling. Sagt på en annen måte: Det som gjelder for bruk i studier av kjemiske prosesser, gjelder ikke for studier av kjemikere. Kjemiske stoffer handler ikke, dem hender det noe med. Kjemiske prosesser er vesentlig forskjellig fra sosiokulturelle prosesser mellom kjemikere.³⁵

Det er urimelig å oppfatte påbud om god henvisningsskikk og forbud mot plagiering som konvensjoner, bare basert på tradisjon, følelser eller ledes og redaktørers administrative vedtak. Det er snakk om normative påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser som man kan begrunne og diskutere rasjonelt. Kravet om god skikk kan begrunnes med utgangspunkt i flere forskjellige, legitime normer, som redelighet, originalitet, felles-eiendom, ydmykhet, kritiserbarhet og tillit. Hvis normene ikke etterleves, svekkes effektiviteten i produksjon og formidling av pålitelig kunnskap og allmenn innsikt. God henvisningsskikk legger til rette for forskersamfunn som pålitelige og effektive argumentasjonskollektiver.³⁶

35 Om hermeneutiske fag og sosiokulturell kontekst, se Kalleberg (2005 kap. 4–7, 2009, 2016). Om etnosentriske feilslutninger, se Kalleberg (2002, s. 171–180; 2005, s. 59–60, 108; 2007a, s. 145 og note 2).

36 Jeg har lært mye om henvisningsskikk i kontakt med studenter og kursdeltakere fra mange forskjellige fag og institusjoner, fra nasjonale og internasjonale seminarer og fra drøfting av saker og prinsipper i forskningsetiske komiteer. En særlig takk for nyttige innspill til dette arbeidet fra Ole-Andreas Rognstad, Dag Slotfeldt-Ellingsen og Nicholas Steneck.

Referanser

- Anderson, M., Shaw, M., Steneck, N., Konkle, E. og Kamata, T. (2013). Research integrity and misconduct in the academic profession. I M. Paulsen (red.) *Higher education. Handbook of theory and research*. Dordrecht: Springer.
- Bamforth, N. (2013). Combating plagiarism. The experience at Oxford University. I T. Dreier og A. Ohly (red.) *Plagiate. Wissenschaftsethik und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Clarke, B. (1995). Places of inquiry. Research and advanced education in modern universities. Berkeley: University of California Press.
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Enebakk, V. (2007). The three Merton theses, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 221–238.
- Engelstad, F., Grenness, C. E., Kalleberg, R. og Malnes, R. (2005). *Introduksjon til samfunnsfag. Vitenskapsteori, argumentasjon og faghistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Granskingsutvalget (2012a, 19. mars). Sak om plagiering i doktorarbeid. Hentet 25. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/granskingsutvalgets-uttalelse---sak-om-plagiering-i-doktoravhandling-2012.pdf>.
- Granskingsutvalget (2012b, 19. oktober). Sak om vitenskapelig uredelighet ved et teknisk-industrielt forskningsinstitutt. Hentet 25. oktober 2016 fra: https://www.etikkom.no/contentassets/9c30a4e0b4714729984273f88f520930/granskingsutvalgets-uttalelse_netutgave.pdf.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action. Reason and the rationalization of society* (1. utgave). Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1999). *Kraften i de bedre argumenter*. Oslo: Gyldendal.
- Israel, M. og Hay, I. (2006). *Research Ethics for Social Scientists*. London: Sage Publications.
- Kalleberg, R. (2002). Om vitenskapelig ydmykhet, i NESH-publikasjon nr. 2, 2002, *Samisk forskning og forskningsetikk*, s. 151–185. Tilgjengelig på: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/15259/oppdatert-versjon-2016.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

- Kalleberg, R. (2005). Hva er et samfunnsfag? (kap. 1), På kjempers skuldre (kap. 2, 3), Samfunnsvitenskapenes oppgaver, arbeidsmåter og grunnlagsproblemer (kap. 4, 5, 6, 7), Samfunnsfagene i samfunnet (kap. 11, 12). I F. Engelstad, C.E. Grenness, R. Kalleberg og R. Malnes (red.) *Introduksjon til samfunnsfag. Vitenskapsteori, argumentasjon og faghistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kalleberg, R. (2007a). A reconstruction of the ethos of science, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 137–160.
- Kalleberg, R. (2007b) Robert K. Merton. A modern sociological classic, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 131–136.
- Kalleberg, R. (2009). Can normative disputes be settled rationally? On sociology as a normative discipline, s. 251–269. I M. Cherkaoui og P. Hamilton (red.) *Raymond Boudon. A life in sociology* (2. utgave). Oxford, Storbritannia: The Bardwell Press.
- Kalleberg, R. (2014). The role of public intellectual in the role-set of academics, s. 253–274. I C. Fleck og A. Hess (red.) *Knowledge for whom? Public sociology in the making*. Surrey: Ashgate.
- Kalleberg, R. (2015a). Scientific misconduct, plagiarism, and institutional control of misconduct, s. 313–317. I J.D. Wright (red.) *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (2. utgave). Oxford: Elsevier.
- Kalleberg, R. (2015b). Plagiarism as violation of law in Norway. On inappropriate juridification of research ethics, s. 129–144. I N.H. Steneck, M.S. Anderson, S. Kleinert og T. Mayer (red.) *Integrity in the global research arena*. New Jersey: World Scientific Publishing Company.
- Kalleberg, R. (2015c). Ytringsfrihet, demokratiteori og demokratiet som uferdig prosjekt, *Sosiologi i dag* (4), s. 11–37.
- Kalleberg, R. (2016). Question-driven sociology and methodological contextualism. I P. Sohlberg og H. Leilufsrud (red.) *Theoretical operations. Theories in action*. Leiden: Brill.
- Koshland, D.E. (1987). Fraud in science, *Science* 235 (4785), s. 141.
- Merton, R.K. (1973). *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton, R.K. (1942). The normative structure of science, s. 267–278. I Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Merton, R.K. (1957). Priorities in scientific discovery, s. 286-324. I R.K. Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton R.K. (1963). The ambivalence of scientists, s. 383-412. I R.K. Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton R.K. (1976). *Sociological ambivalence and other essays*. New York: The Free Press.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Necker, S. (2014). Scientific misbehavior in economics, *Research Policy* 43, s. 1747-1759.
- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NENT (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Posner, R. (2007). *The little book of plagiarism*. New York: Pantheon Books.
- Rekdal, O.B. (2009). Fakta på ville veier og henvisninger hinsides fornuften, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 50(3), s. 367-383.
- Rognstad, O.A., Nagel, A.H., Laupsa, H. og Tønnesson, J.T. (2006). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ruyter, K. (2003). *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sen, A. (2010). Adam Smith and the contemporary world, *Erasmus Journal for Philosophy and Economics* 3(1), s. 50-67.
- Shapin, S. (1994). *A social history of truth. Civility and science in seventeenth-century England*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Steneck, N. (2006). Fostering integrity in research. Definitions, current knowledge, and future directions, *Science and Engineering Ethics* 12(1), s. 53-74.
- Tranøy, K.E. (1986). *Vitenskapen. Samfunnsmakt og livsform*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, K.E. (1977). Norms of inquiry. Methodologies as normative systems, s. 1-13. I G. Ryle (red.) *Contemporary aspects of philosophy*. London: Oriel Press.

- WCRI (2010, 22. september). Singapore statement on research integrity.
Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.singaporestatement.org/>.
- Weber, M. (1999). Vitenskap som kall. I M. Weber (red.) *Verdi og handling*. Oslo: Pax Forlag.
- Weber-Wulff, D. (2014). *False feathers. A perspective on academic plagiarism*. Berlin: Springer Verlag.
- Ziman, J. (2000). *Real science. What it is and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.